

УДК: 809.434.1:894.341 (043.3)

Абдыкеримова А. Э., ф. и. д., aaida1973@mail.ru
К. Тыныстанов ат. БИМУ

КӨРКӨМ ТЕКСТТЕГИ ОБРАЗДУУЛУК ЖАНА ЭСТЕТИКАЛУУЛУК КАТЕГОРИЯЛАРЫ

Макалa тексттердин спецификалуу түрү болгон көркөм тексттердеги «образ», «образдуулук», «эстетикалуулук» категорияларын талдоого арналган. Көркөм тексттер өзүнүн түзүлүш максаты, жүйө-мотиви, функционалдык-стилдик жана семантикалык-структуралык табияты жагынан тексттердин башка түрлөрүнөн кескин айырмалуу мүнөзгө ээ болот. Көркөм тексттин семантикалык татаалдыгы, тилдик каражаттардын контексттик, коннотациялык маанилери, алардын дифференциялоочу белгилери, эстетикалык мааниси сөз жана образ, образдуулук, эстетикалуулук маселелери менен тыгыз байланыштуу.

Өзөктүү сөздөр: текст, көркөм текст, лингвопоэтика, структуралык-семантикалык бүтүндүк, структуралык татаалдык, семантикалык татаалдык, тилдик туюндурулуш, образ, сөздүк образ, образдуулук, эстетикалуулук, тил эстетикасы.

Абдыкеримова А. Э., д. ф. н., aaida1973@mail.ru
ИГУ им. К. Тыныстанова

КАТЕГОРИИ ОБРАЗНОСТИ И ЭСТЕТИЧНОСТИ В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ТЕКСТЕ

Статья посвящена анализу категорий «образ», «образность», «эстетичность» в художественном тексте, являющегося специфичным видом текста. Художественные тексты по своим целям, мотивам порождения, функционально-стилевой и семантико-структурной природе резко отличаются от других видов текста. Семантическая сложность художественного текста тесно связана с контекстными, коннотативными значениями языковых средств, их дифференцирующими признаками, эстетическим значением и проблемой образа, образности, эстетичности.

Ключевые слова: текст, художественный текст, лингвопоэтика, структурно-семантическая целостность, структурная сложность, семантическая сложность, языковое выражение, образ, словесный образ, образность, эстетичность, эстетика языка.

Abdykerimova A. E., PhD, aaida1973@mail.ru
K. Tynystanov IKSU

CATEGORIES OF IMAGERY AND AESTHETICS IN A LITERARY TEXT

The article is devoted to the analysis of the categories "image", "imagery", "aesthetics" in a literary text which is a specific type of the text. Artistic texts differ sharply from other types of text in their goals, motives of generation, functional-stylistic and semantic-structural nature. The semantic complexity of a literary text is closely related to the contextual, connotative meanings of linguistic means, their differentiating features, aesthetic meaning and the problem of image, imagery, aesthetics.

Keywords: text, artistic text, linguopoetics, structural and semantic integrity, structural complexity, semantic complexity, linguistic expression, image, verbal image, imagery, aesthetics, aesthetics of the language.

Текст түшүнүгү – азыркы лингвистикадагы, анын салаалары болгон

тексттаануудагы, стилистикадагы, лингвостилистикадагы, лингвопоэтикадагы ж.б. тармактардагы өзөктүү түшүнүктөрдүн бири. Ал эми текст деген эмне? Тил илиминде жалпы кабыл алынган аныктама боюнча, текст дегенибиз тилдик каражаттардын, элементтердин байланыштуулук принцибинин негизинде уюшулган когеренттүү удаалаштыгы катары эсептелип жүрөт. Кандай гана текст болбосун, белгилүү бир туруктуу мыйзам ченемдүүлүктөрдүн чегинде уюшулат да, кандайдыр бир ойду, маалыматты туюндуруу үчүн түзүлгөн, белгилүү бир темага багытталган семантикалык-коммуникативдик, структуралык жана функционалдык бүтүндүк иретинде каралат. Бул жагынан алганда, текстти форма катары гана эсептеген көз караштар өтө тар, чектелген мүнөзгө ээ экенин белгилөөгө болот. Маселен, изилдөөчү Н. К. Гей текстти «таза форма» катары гана, материалдардын жана структуралардын, компоненттердин карым-катышы деп карап, текстте мындай карым-катыштардан башка эч нерсе болушу мүмкүн эместигин көрсөткөн [4: 89].

Тереңирээк илимий ой жүгүртүү изилдөөчүнүн бул пикиринин туура эместиги тууралуу көз карашка алып келет. Кандай гана текст болбосун, албетте, формалык жагынан алганда, структуралардын, компоненттердин, элементтердин карым-катышынан турат. Мындай карым-катыш ажырагыс, өз ара органикалык түрдө тыгыз байланышкан мүнөздө болуп, структуралык биримдикти жаратат. Ал, өз кезегинде, семантикалык биримдикке алып келет да, текст татаал бүтүндүккө айланат. Демек, текстти жалаң гана форма катары эсептөө – жаңылыштык, ал структуралык-семантикалык, формалык-мазмундук биримдик, бүтүндүк болуп саналат. Мындай бүтүндүк, биримдик, структуралары менен компоненттеринин жалпы байланыштуулугу, бир жагынан, андагы тилдик каражаттар аркылуу камсыз кылынса, экинчи жагынан, ошол текстте информация түрүндө берилген объективдүү чындыктын кубулуштары менен процесстеринин өз ара байланыштуулугу аркылуу аныкталат. Жогорудагыдай туруктуу мыйзам ченемдүүлүктөр бардык тексттерди белгилүү бир принцип, критерийлердин негизинде мүнөздөөгө шарт түзөт.

Тексттер маалыматты, ойду туюндуруп берүүнүн сөздүк (вербалдык)-композициялык ыкмалары же чындыкты чагылдыруунун жана реципиентке таасир этүүнүн ыкмалары боюнча айырмаланышат. Булардын ичинен көркөм тексттер өзүнүн түзүлүш максаты, жүйө-мотиви, функционалдык-стилдик жана семантикалык-структуралык табияты жагынан тексттердин башка түрлөрүнөн кескин айырмалуу мүнөзгө ээ. Мындай айырмачылык 2 негизги фактор менен шартталат: 1) көркөм текст – тилдик белгилүү бир эрежелерди, тилдин мүмкүнчүлүктөрүн ишке ашыруунун (реализациялоонун) системасы жана 2) ошол эле учурда ал эрежелердин бузулушунун системасы. Тактап айтканда, көркөм текстте сөздүн семантикалык жактан көп пландуулугу, тилдик элементтерди, белгилерди колдонуу жана кабылдоодо автоматизмди четке кагуу, актуалдаштырууга умтулуу тенденциясы, форманын мазмунга айлануусу жана өзгөчө эмоцияга, экспрессияга, эстетикалык кунарга ээ болуусу, адабий тилдин нормаларына карата алганда, тилдик бирдиктердин деформацияланышы, тилдин коммуникативдик функциясы эстетикалык, эмоционалдык функциялар менен татаалданган түргө өтүшү, натыйжада, текстти түз сызыктуу эмес кабылдоо орун алат. Жогорудагы өзгөчөлүктөр көркөм тексттин спецификасын түзгөн татаалдыкты жаратат: структуралык жактан алганда да, семантикалык жактан алганда да, материалдык туюндурулушу жагынан алганда да, функционалдык жактан алганда да

көркөм текст – татаал түзүлүш.

Көркөм тексттин структурасын түзгөн компоненттердин, деңгээлдердин, элементтердин ортосундагы байланыш башка түрдөгү тексттерден айырмаланып, иерархиялык мүнөздө эмес, көбүрөөк горизонталдык мүнөздө. Көркөм тексттин структурасында жогорку жана төмөнкү деңгээлдер, маанилүү жана мааниге ээ эмес компоненттер, элементтер жок. Алсак, тексттин структурасындагы идеялык-эстетикалык деңгээлди, жанрдык-композициялык деңгээлди, болбосо, тилдик деңгээлди абсолютташтырууга мүмкүн эмес. Алардын бардыгы бири-бири менен ажырагыс байланышта, карым-катышта жана бирин бирисиз элестетүүгө мүмкүн эмес. Ар бир деңгээл башкалары аркылуу, башкаларынын жардамы менен гана туюндурулат.

Көркөм тексттин структуралык татаалдыгы анын семантикалык татаалдыгын шарттайт. Ар бир көркөм структура (текст) потенциалдуу жана актуалдуу, жайылган жана жыйнактуу, активдүү жана пассивдүү формадагы мааниге ээ экенин көрсөтө кетүү жөндүү. Мындай карама-каршы мүнөздөгү маанилерди жалпылаштырып, төмөнкүдөй белгилөөгө болот: көркөм тексттин семантикасы лингвистикалык структуралардын жардамы аркылуу эксплициттүү түрдө туюндурулган мазмундук коммуникативдик маалыматты жана имплициттүү түрдө туюндурулган көркөм (эстетикалык) маалыматты камтыйт. Имплициттик түрдөгү маалымат көркөм текстте доминанттык мааниге ээ. Мунун себеби – көркөм текстте тилдик каражаттардын семантикалык жана функционалдык жактан байып, татаалданышы, көп маанилүүлүккө ээ болушу. Башкача айтсак, поэтикалык тилдин спецификасына ылайык, сөздөрдүн маанилик сыйымдуулугу өзгөрүлүп, көп пландуу, көп катмарлуу семантикалык структурага ээ болот. Мында сөздөрдүн семантикалык структурасы көркөм тексттин жалпы мазмундук жана контексттик факторлорунан көз каранды экенин эске алуу абзел. Дал ушул контексттик, коннотациялык маанилер номинативдик эле эмес, көркөм-эстетикалык милдет да аткаруу менен, имплициттик түрдөгү маалыматты туюндурууга көмөкчү болот. Анын үстүнө, жазуу формасындагы текстте эксплициттик каражаттар активдеше албагандыктан, имплициттик маалымат тилдик каражаттар аркылуу гана берилет.

Көркөм тексттин семантикалык татаалдыгы, тилдик каражаттардын контексттик, коннотациялык маанилери, алардын дифференциялоочу белгилери, эстетикалык мааниси сөз жана образ, образдуулук, эстетикалуулук маселелери менен тыгыз байланыштуу. Мында «образ» түшүнүгүн тар мааниде, тактап айтканда, көркөм чыгармадагы каарман маанисинде түшүнүү жарабайт, көркөм чыгарманын жана көркөм тексттин спецификасына тиешелүү өзгөчөлүк катары кеңири маанисинде каралуусу зарыл. Биз бул маселеге буга чейин да монографиялык изилдөөбүздө кайрылганбыз [1].

Сөз поэтикалык тилде жана ага негизделген көркөм текстте эстетикалык функцияга ээ болуу менен, көркөм образ жаратуунун негизги каражаты да болуп саналат. Анткени поэтикалык тилдеги сөздүн эстетикалык жактан маанилүүлүгү ошол сөздөгү көркөм мүмкүнчүлүктөрдүн чыгармачылык реализациясына негизделген. Сөз көркөм алкакка, стилистикалык жактан бейтарап эмес чөйрөгө кабылганда анын сырткы формасы менен түз мааниси сакталып кала берет, бирок ар бир контекстте жаңы маани же маанилерге ээ болуп, өзгөрүлүп турат. Ар бир контексттеги жаңы маани жаңы образды, образдык ассоциацияны жаратат; образ, образдык ассоциациялар образдар системасын пайда кылышат; ал эми образдар системасы идеялык системаны жана мазмунду ачып берүүдө чечүүчү роль ойнойт. Демек, сөз образга карата форма, образ көркөм тексттин идеялык

мазмунуна карата форма болуп саналат деп айтууга болот. Андыктан көркөм тексттеги образ маселеси сөздүк образдардын спецификасын аныктоо менен байланыштуу, башкача айтканда, көркөм-эстетикалык структуранын тилдик курулушунда сөздөрдөн жана сөздөр аркылуу пайда болгон образдар изилдөөгө алынышы керек.

Сөздүк образдар, сөз аркылуу туюндурулган образдар искусствонун башка түрлөрүндөгү образдардан айырмаланып, көрсөтмөлүүлүккө ээ эмес, сезим (угуу, көрүү ж.б.) аркылуу кабылданбайт. Мында аң-сезим, ой жүгүртүү жана психологиялык фактор маанилүү. Бирок сөздүк образдар көрсөтмөлүүлүк жагынан таасири жок болгону менен, чагылдыруу, сүрөттөө, туюндуруу жагынан өтө зор мүмкүнчүлүктөргө ээ, анткени сөздүн жардамы менен өтө кеңири, а түгүл, чексиз мүнөздөгү формалдык-логикалык жана семантикалык, ассоциативдик байланыш, карым-катыштарды берүүгө болот. Сөздүк образды жаратуу үчүн сөздөрдүн семантикалык мүнөздөмөсү, стилистикалык ыраң-түсү гана кызмат кылбастан, грамматикалык мүнөздөмөсү, фонетикалык түзүлүшү, валенттүүлүгү, синтаксистик жана фразеологиялык мүмкүнчүлүктөрү, этимологиясы да олуттуу роль ойнойт.

Бул жерде төмөнкүдөй мыйзам ченемдүү суроо туулат: сөз образды жаратып жаткандан кийин, өзү да образ болушу мүмкүнбү? Бул суроого так кесе «ооба» же «жок» деп жооп берүү татаал. Анткени тилдеги айрым сөздөр, бирдиктер өз алдынча турганда деле экспрессивдүү келип, анын натыйжасында кандайдыр бир образды туюндуруп, образдуу мүнөзгө ээ. Ошол эле учурда бейтарап стилистикалык чөйрөдө колдонулганда эч кандай образдык жүк көтөрбөгөн, белгилүү бир логикалык же номинативдик маанини гана туюндурган сөздөр өтө арбын. Алар көркөм алкакка түшүп, тегерегиндеги башка бирдиктер менен стилистикалык, грамматикалык, фонетикалык, семантикалык карым-катышка киргенде гана көмүскөдөгү чыгармачылык мүмкүнчүлүктөрү ачылып, образ жаратуу кудуретине, образдуулукка ээ болот. Ошондуктан сөздөгү образ жана сөздүк образ, сөз аркылуу туюндурулган образ түшүнүктөрү түрдүү түшүнүктөр болуп саналат.

Белгилей кетүүчү бир жагдай: образ, образдуулук сөздөрдүн метафоралуулугунан, өтмө мааниде колдонулушунан пайда болот деген пикир – жаңылыштык. Себеби көптөгөн контексттерде сөз өтмө мааниге, метафоралуулукка ээ болбой туруп эле, таасирдүү, оригиналдуу образдарды пайда кыла алат. Табиятынан образдуу сөздөр да, бейобраз сөздөр да образ түзүүгө, образдык трансформациялануу процессине бирдей деңгээлде катышуусу – поэтикалык тилдин спецификалык өзгөчөлүктөрүнүн бири. Ырас, сөздүк образдардын образдуулук тенденциялары (сөздөрдү өтмө, метафоралык мааниде колдонуунун түрлөрү жана ыкмалары) менен байланышын талдоого алуу да талапка ылайык.

Ошондой эле образ катары сөздүн маанисин образдуу же өтмө мааниде колдонууну да эсептөөгө болбойт. Сөздү кабыл алууда келип чыгуучу психологиялык ассоциациялар да образ болуп саналбайт. Образды кандайдыр бир материалдуу түшүнүк иретинде кароого да болбойт. Поэтикалык тилдеги жана көркөм тексттеги материалдуу реалдуулук – сөз, ал эми сөздөн сырткары турган, сөзсүз образ болушу мүмкүн эмес. Андай образ жылаңач абстракция гана болуп калат. Көркөм текстте сөз менен образ бири-бири менен диалектикалык түрдөгү байланышка ээ, аларды бири-биринен ажыратуу, демек, көркөм тексттин да, көркөм чыгарманын да жандуу бүтүндүгүн бузуу

болуп саналат. Айрым изилдөөчүлөрдүн образ катары, жогоруда белгиленгендей, чыгармадагы каармандарды же конкреттүү заттарды, бардык зат атоочтук түшүнүктөрдү караган көз караштарын туура эмес деп эсептөөгө болот. Алардын пикиринде, каармандар жана конкреттүү заттардын жыйындысы көркөм тексттин образдык системасын түзөт [мис., 6: 77-89]. Анда абстракттуу түшүнүктөрдү туюндурган зат атоочтор, башка сөз түркүмдөрү образ жарата албайт деген жыйынтыкка келишибиз керек эле. Бирок мындай пикир таптакыр туура эместиги өзүнөн-өзү түшүнүктүү.

Сөз өзү, анын метафоралуулугу, өтмө мааниси же бул түрлөрдө колдонулушу образ болбосо, анда образ деген эмне? Образ дегенибиз – тилдик материянын же сөздүн маанилик жана пластикалык жактан баамдоого, туюп-сезүүгө боло турган эстетикалык бүтүндүккө спецификалык түрдө трансформациялануусу. Анын маңызын предметтик эмес абалды предметтик-пластикалык түрдө чагылдыруу түзөт. Ошондуктан образ маанилик структура менен пластикалык реалдуулуктан турган татаал структурага ээ. Ал көркөм тексттеги эки системанын: түз маанилер системасы менен өтмө маанилер, кошумча маанилер системасынын кесилишкен чегинде пайда болот. Көркөм тексттеги тилдик бирдиктердин түз маанилеринин, семантикалык талаасы менен өтмө, кошумча маанилеринин семантикалык талаасы кесилишкен чекте дүйнөнүн, чындыктын пластикалык, сезимдик сүрөттөлүшү жана спецификалык маанилик структура пайда болуп, ал экөө биригүү менен, сөздүк образды жаратат.

Сөздүк образ түрдүү түзүлүштө болуп, жеке сөздөн, сөз айкашынан, сүйлөмдөн, абзацтан же сабактан, бүтүндөй тексттин өзүнөн туруусу ыктымал. Образ жаратуу мүмкүнчүлүгүнө ээ болбогон сөздөр жана тилдик формалар жок. Болгону, алардын образды, образдуулукту жаратууда колдонулушу стилистикалык жана эстетикалык жактан шартталган мүнөздө болуусу зарыл.

Көп учурда сөздүк образ чыгарманын жалпы композициясын жана семантикасын аныктоочу ролду ойноп, тексттин көркөм синтези же жалпылоочу символу боло алат. Ошондуктан сөздүн семантикалык-структуралык сапаттарын жана алардын динамикасын түшүнүү аркылуу гана образдын маңызын түшүнүүгө болот.

Лингвопоэтикада образ, образдуулук түшүнүктөрү эстетикалуулук түшүнүгү менен байланыштуу. Ошондуктан олуттуу маселелердин бирин анын критерийлеринин эстетикалык карым-катышы түзөт. Лингвопоэтикалык талдоолордо поэтикалык тилдеги бирдиктер «жаман же жакшы» деген критерий менен бааланбастыгы түшүнүктүү. Мында негизги орунга эстетикалык чен-өлчөм чыгат. Биринчи кезекте, конкреттүү фактынын эстетикалык, экспрессивдик-эмоциялык мааниси аныкталып, андан соң контексттин жана көркөм тексттин жалпы эстетикалык баасы келип чыгат. Искусствонун түрү болуп саналгандыктан, эстетикалуулук көркөм тексттин өзүндө эле орун алат, бирок аны интуициялык же эмпирикалык жол менен аныктап бөлүп көрсөтүүгө болбойт. Мындай шартта эстетикалуулук субъективдүү жана өтө эле примитивдүү мүнөздө болуп калат. Ошондуктан аны илимий талдоолордун негизинде гана аныктоо маанилүү.

Мында эстетикалуулук кантип жаралат, анын негизинде эмне турат деген суроонун коюлушу мыйзам ченемдүү. Бул маселе боюнча илимпоздор арасында 2 түрдүү көз караш бар. Алсак, көрүнүктүү эстет-илимпоз М. М. Бахтин төмөнкүдөй пикирин айтат: «Эстетикалык компонент – образ – түшүнүк да, сөз да, элес да эмес, өзгөчө эстетикалык

түзүлүш. Ал поэзияда сөздүн жардамы менен пайда болот, бирок материал (сөз) менен да, материалдык комбинациялар менен да шайкеш келбейт» [2: 53]. Жогорудагы пикирге изилдөөчү Н. К. Гейдин пикири үндөш: «Адабияттын баштапкы элементи жана формасы болгон тилдин өзү эмес, сөз аркылуу туюндурулган «поэтикалык элестер» эстетикалык системанын негизин түзөт. Поэтикалык элести объективдештирүү аркылуу сөз өнөрүнүн көркөм мазмуну жүзөгө ашырылат» [5: 90]. Ал эми көрүнүктүү илимпоз Г. О. Винокур эстетикалуулук жөнүндө жогорудагы пикирлерден башкачараак көз карашта болгон: «Искусстводо чагылдырылган предметтер эмес, аларды чагылдыруунун өзү бизге эстетикалык таасир тийгизет. Предметтин өзү деле эстетикалык таасир этүүгө жөндөмдүү, бирок бардык предметтер эместиги түшүнүктүү. Ал эми каалагандай предмет сүрөттөөгө алынса, чагылдырылса, эстетикалык функцияга ээ болот» [3: 11].

Жогоруда келтирилген пикирлерди талдап көрсөк, М. М. Бахтиндин, Н. К. Гейдин көз карашы боюнча эстетикалуулук тилдин жардамы менен пайда болот, бирок аны менен түздөн-түз дал келбейт. Ал эми Г. О. Винокурдун пикирине таянсак, эстетикалуулук тилдик чагылдыруунун өзүндө жатат. Бул пикирлердин тигиниси туура же мунусу туура деп ылгоонун өзү туура эмес. Анткени экөөндө тең объективдүүлүктүн үлүшү бар жана маңызы, негизинен, бирдей эле.

Көркөм адабияттын эстетикалуулугу анын тилдик туюндурулушу менен ажырагыс байланышта. Ырас, мында эстетикалуулук түздөн-түз тилдин өзүнөн келип чыкса, адабияттын эстетикалуулугу эмес, тилдин эстетикалуулугу жөнүндө гана сөз кылуу жетишпүү болмок. Албетте, жалпы тил эстетикасы маселеси көркөм адабияттагы, анын тилиндеги эстетикалуулук менен тыгыз байланышта, бирок анын чеги кеңирирээк. Маселен, лексикология, лексикографияда да эстетикалык критерийлер, ылгоо-баалоо менен мамиле кылуу орун алат. Алсак, сөздүктөргө күндөлүк кепте колдонулган каражаттардын бүт баары эле киргизиле бербейт. Орой-одоно сөздөрдү, вульгаризмдерди ж.б. бөлүп кароо, негизинен, эстетикалык, кээде нравалык-этикалык баалоо-ылгоо критерийлери менен байланыштуу.

Ал эми адабияттын эстетикалуулугу тилдик туюндурулуштан сырткаркы деңгээлдердин чегинде. Ал тилдин жардамы менен пайда болот, бирок таза лингвистикалык критерийлер менен гана аныкталбайт. Аны аныктоо, аңдап-түшүнүү үчүн эстетикалык, адабият таануучулук, лингвистикалык ыкмалардын синтези аркылуу комплекстүү мамиле жасоо зарыл. Эстетикалуулук түшүнүгү нарктуулук, баалоо-ылгоо менен мамиле кылууга байланыштуу болгондуктан, субъективизмди жаратат деген пикирлер болушу ыктымал. Бирок изилдөөлөрдө фактыларга таянбаса, анализ жана синтез болбосо, интуициялык же эмпирикалык жол менен жүргүзүлсө, субъективизм илимдин бардык тармактарында эле орун алары анык. Ошондуктан тилдик конкреттүү ар бир бирдиктин, фактынын, структуранын эстетикалык маанисин ачуу, көркөм нарктуулукту жаратуудагы ролун илимий түрдө аныктоо аркылуу гана жалпы чыгарманын көркөм-эстетикалык маңызын ачып берүүгө болот. Бул лингвопоэтикалык талдоосуз болушу мүмкүн эмес, ошол эле учурда эстетикалуулук жөнүндө системалуу түшүнүксүз лингвопоэтикалык талдоону ийгиликтүү жүргүзүү да мүмкүн эмес.

Адабияттар:

1. Абдыкеримова А. Э. Лингвистикалык поэтика. -Каракол, 2008.
2. Бахтин М.М. Вопросы литературы и эстетики. Исследования разных лет. -М.: Наука, 1975.
3. Винокур Г.О. Филологические исследования: Лингвистика и поэтика. -М.: Высшая школа, 1991.
4. Гей Н.К. Художественность литературы: Поэтика. Стилль. -М.: Наука, 1975.
5. Контекст – 1982. -М.: Наука, 1983.
6. Лысухин И.И. Членение текста на основе категорий образа времени и пространства. //Семантика слова и смысл текста. -Саранск: Изд-во Мордовского университета, 1986, 77-89-бб.